
Kaméleonok „Zsdanov árnyékában”

Sok minden eszébe jut az irodalomtörténésznek *Alessandro Masi* Idealizmus és oportunizmus az olasz kultúrában 1943–1948 (Idealismo e opportunismo della cultura italiana 1943–1948) című könyve olvastán. Özvegy Baradlayné szavai *A kőszívű ember fiaiból*: „Lélekcserélő idők járnak, fiam!” A „trasformismo” jelmondata Tomasi di Lampedusa *A Párduc* című regényéből: „Ha azt akarjuk, hogy minden úgy maradjon, ahogy van, mindennek meg kell változnia.” Vagy Csehov novellája, a *Kaméleon*, melyben Ocsumelov rendőrfelügyelő annak függvényében szidja a harapós kutyát vagy a megharapott Hrjukint, hogy éppen kit tartanak informátorai az eb gazdájának: egy névtelen senkit vagy Zsigalov tábornokot, netán a hadúr öccsét.

A fasizmus bukása és a második világháború vége Olaszországban is olyan történelmi cezúrát, korszakváltást jelentett, amelyben számos túlélő vagy kompromittált értelmiségi, művész, író, tudós átigazodással, illetve átigazolással, politikai-ideológiai cégér-átfestéssel, gazdaváltással, de továbbra is szolgálalkú megalkuvással próbált a hullám taraján maradni, esetleg magasabbra jutni. Holott a kialakuló polgári demokráciában lehettek volna önmaguk is, csakis lelkük, ihletük, génuszuk, hivatásuk szolgálói. Ám kaméleon-természetük színváltásra ösztönözte őket. Gyakran feketéről vörösre. Legalábbis a könyv ezekre koncentrál, *Andrea Riccardi* (a Klio olvasói s a szélesebb magyar publikum előtt sem ismeretlen egyháztörténész) előszavát idézve, „az olasz kultúra egy jelentős részének útjára a fasizmustól az Olasz Kommunista Pártig” (12. o.).

Ezt az „utat” Masi – látszólag szűk perspektívát, ámde jellegzetes példát választva – a *Primato* folyóirat tükrében mutatja be, melyet a fasiszta „gerarca”, Giuseppe Bottai egyfajta „konszenzusteremtés”

szándékával hívott életre „a második világháború előestéjén”, érzékelve az értelmiség „fokozatos eltávolodását a fasizmus ideáljaitól”, s arra egyfajta kulturális nyitással, liberalizációval igyekezvén válszolni (18–30. o.). A fenti szavak természetesen csak nagyon relatív-kontextuális módon, egy vállaltan és „expressis verbis” totalitárius rezsimben. S az együttműködő alkotók „kollaborálása” is csak ebben a helyzetben értékelhető. Olyan nagyságrendű, később baloldaliként vagy éppenséggel kommunistaként elhíresült költők, szépírók, képzőművészek, filmrendezők, professzorok, mint – egyebek között – Salvatore Quasimodo, Massimo Bontempelli, Renato Guttuso, Giulio Carlo Argan, Cesare Pavese, Vasco Pratolini, Walter Binni, Michelangelo Antonioni, (akiknek listája kiegészíthető a „mérsékeltebb”, liberális vagy kereszténydemokrata, avagy semleges, politikamentes irányba fejlődő Sibilla Aleramo, Mario Praz, Dino Buzzati, Giorgio de Chirico, Emilio Cecchi, Sandro Penna, Indro Montanelli, Luigi Salvatorelli, Giuseppe Ungaretti, Mario Luzi, Francesco Jovine stb., stb. neveivel) nem gyávaságból, se nem elkötelezettségből publikáltak a *Primatoban*, hanem mert ellenzéki sajtó a szélsőjobboldali diktatúra cenzoruralma idején nem láthatott napvilágot, s a „szív-némaság” alternatívájaként mégis csak elfogadhatónak, vállalhatónak, járható útnak tűnt egy nívós-rangos orgánumban megjelenni (38–43. o.). Mindazon által Eugenio Garin, a világhírű reneszánsz-kutató „Bottai kezdeményezését” a „postrisorgimento” kormányzataiból jól ismert „trasformismo” kifejezéssel jelöli (44. o.).

Önmagában az, hogy kreatív értelmiségiek tudomásul veszik a történelmi-politikai szükségszerűségeket és azokhoz alkalmazkodnak nem kárhoztatható – egészen addig, amíg alkalmazkodásuk nem fajul talpnyaló hízelgéssé vagy büntársi uszítássá. Azt sem vetheti a szerencsésebb utókor a felsorolt nagyságok szemére, hogy kezdetben szimpatizáltak az antifasizta és náciellenes Ellenállásban meghatározó szerepet játszó, a tömeggyilkos náci-fasizmus alóli felszabadítás ügyének megannyi mártír vérével adózó illegális Olasz Kommunista Párttal. A felfoghatatlan az, hogy a Mussolini-uralom „ventenniója” és a hitleri megszállás vézorkorszaka alatt szabadságra, sajtószabadságra, demokráciára, liberalizmusra vágyó költők, festők, gondolko-

dók hogyan hódolhattak be „önként, kéjjel” a sztálinizmusnak, amely – mutat rá a monográfia – a szovjet „anyaországban” az alkotói szabadságot még brutálisabban nyomta el, mint a Duce önkényuralma Olaszországban (26. o.), miként „környezhették” émelyítő személyi kultusszal Sztálin legjobb olasz tanítványát („il Migliore”), a Nagy Terror és a nagy koncepciós perek során „magát szegyig mocskoló”, Moszkvából hazatért pártvezért, a legendás-istenített „Ercoli elvtársat”, Palmiro Togliattit (89–170., 215. o.), miként túrhették el, hogy egy kialakuló polgári demokráciában az egykori *Pimato*-munkatárs, Mario Alicata olasz mini-Zsdanovként próbálja rákényszeríteni a szocialista realizmus és a pártszerűség dogmáit akkora írókra, mint Elio Vittorini (240., 314–328. o., vö. Madarász Imre: *Politika, polémia, Politecnico. Elio Vittorini felvilágosodás és Togliatti között* in Madarász Imre: *Változatok a halhatatlanságra. Olasz irodalmi tanulmányok*, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2011, 190–200. o.), miként sirathatta el „Szása” Fagyjev keblén az elhunyt Zsdanovot, a szovjet Goebbelst „mint a világ egyik legjobb emberét” egy Renato Guttuso (172–176. o.)...

Masi műve segít megérteni olyan Togliatti-titkokat is, miért gyűlölte „Ercoli” pártvezető jobban a fasiszmissal szembeni szellemi ellenállás vezéralakját, Benedetto Crocét, mint a megtért ex-fasisztákat és miért hozott az Olasz Köztársaság belügyminisztereként olyan amnesztiarendeleetet, amely „szivacsként” törölte el a legbűnösebb fasiszták legiszonyatosabb vérbűneit is (137., 289–291. o.). A „bűnbánó” vagy „nagylelkű” kegyelemben részesített fasiszták „használhatóbbak” voltak az OKP számára, mint a tántoríthatatlanul liberális Croce (290. o.). A liberalizmus mint főellenség: ez volt az elsődleges összekötő szál a Mussolini-fasiszmus és a sztálinista kommunizmus között. A mindenkit felmentő amnesztiarendeleetet pedig megkésett „kárpótlás” lett a túlzó kompenzáció jegyében azért, hogy közvetlenül a felszabadulás után a vörös partizánbosszú gyakran megkülönböztetés nélkül gyilkolt le főbűnösöket és kis vétkeket, sőt ártatlan meggyanúsítottakat is, elég talán a majdani szocialista köztársasági elnök, „Sandro Pertini parancsára” agyonlőtt színészpár, Osvaldo Valenti és Luisa Ferida balsorsára utalni (238–253. o.). Ami pedig

a kaméleoni színváltást, a feketéről vörösre való önátfestést szintén megkönnyítette: az antiliberalizmus mellett a nyugatellenesség is rokonította a huszadik század két szembenálló, mégis egylényegű totalitarizmusát. Tanulságos.

Alessandro Masi: *Idealismo e opportunismo della cultura italiana 1943–1948*. (Idealizmus és oportunizmus az olasz kultúrában 1943–1948), Mursia, Milano, 2018. 481 o.

Madarász Imre